

եռանկիւնով, խորանի քառանկիւնու մը- նացած տարածութիւնը դարձեալ եռան- կիւններ է ձեւացնում, մէկը ներքեւում՝ սուր ծայրով դէպի վեր ուղղուած, իսկ եր- կուսը աջ և ձախ կողմից՝ սուր ծայրերը դէպի վերին անկիւններն ուղղուած, որոնց մակերեսը արմաւենիկի և եռատերևի մոտիւներով ծածկուած և նրանց ցողուն- ներով, որ տեղ տեղ օղակաւորուած են բա- րակ և սպիտակ զոյգ զծերով, ինչպէս սա- սանեան արուեստին ևս յատուկ է: Խո- րանի դաշտը ոսկի է:

Լուսանցքի զարդը այստեղ ևս արմա- լենիկից և եռատերևից կամ հնգատերևից կազմուած պատուանդանի և երկտր ձողի վերայ հաստատուած խաչ է, տարբեր ձե- լակերպութեամբ, քան Մարկոսինը և Յով- հաննէսինը: Ք-ի ուղղահայեաց և հորիզո- նական ձողերը վերջաւորութիւններին մօտ մանեկաւորուած են և հիւսկէններով զար- դարուած, իսկ բնորոշ բոլորակի վերայ կանթեր անցրած: Զողերի մակերեսը զարդարուած է փոքրիկ բոլորակներ շար- քով, մէջերը ովաստիկաձե կամ երկրաչա- փական զարդերով:

ԳԱՐԵԳՐԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

(Շար.)

Ա Մ Ա Ռ

Երկնակամարին կապոյթ շրթեղ
Լոյսով կ'ողողէ արեւը պայծառ՝
Տիեզերական մեծամրաւ կանթեղ
Անշլիւանելի, խառնիկ անըսպառ:

Ազդեցութեան ցակ հառազայքներու՝
Անընդհատաբար շողը կը բրբռայ
Որոտարոյ լայն համբաններու
Եւ արփափայլ դաշտերու վրայ:

Պարտաւ արեւու հասկերը ոսկեայ
Պսղով ծանրաբեռն կը հակին զեփն՝
Ախր քաշելով մանգաղին, կային:

Առոյգ մբակը պըսակներ հասկեայ
Կ'անցընէ խոնարհ գրուխը եղին
Եւ ձեռք կը դրնէ մանին ու դէզին:

ՄԵՂՐԻԿ

ԲԱՆԱՍԻՐԱՆԱԿՆ ՄԱՆՐՈՒԿ

ԵՂԻՇԷԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Հ. Ն. Ակինեան վերջերս մի հատոր լոյս բնծայեց. «Եղիշէ վարդապետ և իւր Պատմութիւնն Հայոց Պատերազմի» խո- րագրով, որ իր ընդարձակ մատենագրա- կան-պատմական ուսումնասիրութեան ա- ոռջին մասն է: Իր ուսումնասիրութիւնը դեռ շարունակում է «Հանդէս Ամսօրեայ» ուսումնասիրութի մէջ: Հեղինակի նպատակն է ցոյց տալ, որ Եղիշէի Պատմութիւնը նա- խապէս գրուած է 9 դարում իբր 572 թ. ապստամբութեան պատմութիւն: Մի դար յետոյ մի մոյնուանդ յունատեաց հայ խառ- դախած է այդ Պատմութիւնը: Հիմնուելով Ղ. Փարպեցու Պատմութեան Բ դրուագի վրայ՝ նա փոփոխած է Եղիշէի Պատմու- թեան զործող անձերի անունները, կրճա- տած է այս կամ այն մասը, նոր յաւելում- ներ է կցած և 572 թ. ապստամբութեան պատմութիւնը դարձրած է 451 թ. կրօնա- կան պատերազմի պատմութիւն:

Այս նոր տեսակէտը հիմնաւորելու հա- մար՝ հեղինակը բերում է շատ ապացոյց- ներ, զնում ու լուծում է բազմաթիւ դրա- կան-պատմական խնդիրներ: Մեր նպա- տակը չէ այդ տեսութիւնը քննութեան առնել իր բովանդակ ծաւալով: Մենք կ'ու- ղենք հեղինակի բերած ապացոյցներից մի երկուսի արժէքը գնահատել. ցոյց տալ թէ ո՞րքան պիտանի են այդ ապացոյցները հե- ղինակի նոր տեսութիւնը փաստելու համար:

1. Դաւիթ Երեց եւ Վարդան Բ. Մամիկոնեան.

Ո՞ւր հրամանով կամ հայցումով է գրուած Եղիշէի Պատմութիւնը: Ահաւա- սիկ մի խնդիր, որ փորձում է լուծել Հ. Ն. Ակինեան: Եղիշէի Պատմութեան ձե- ոռագիրների մի մասը խորագրի մէջ ունի. «Դաւթայ երիցու հայցեալ». միւս մասը գրում է. «Ի խնդրոյ Դաւթի Մամիկոնի»: Բանասիրութեան մէջ ընդունուած է ա- ոռջին խմբի «Դաւթի երէցին» համարել «Մամիկոնեան». իսկ երկրորդ խմբի «Դա- լիթ Մամիկոնին» համարել «երէց»: Հե- ղինակն ետքը «Մամիկոնի» ձեւը համա- րում է «կրճատուած աղաւաղուած մէկ ձեւը նախնական «Մամիկոնեանի» (էջ 106, 121, 123): Դաւիթ երէցի անունը յիշա-

տակում է և մեր ունեցած հնագոյն ձեռագիրը, որ գրուած է 1130 թ.։ Այսպէս ուրեմն ձեռագիրներն ասելով Եղիշէի Պատմութիւնը գրուած է Դաւիթ Երէցի խնդրանքով։

Թ. Արծրունի պատմագիրը, որ ապրում ու գրում էր թ-Ժ դարում, ասում է թէ Բարձումայ ասորին խնդրեց Եղիշէից «զպատմողական գիրսն Հայոց, զոր գրեալ էր հրամանաւ սրբոյն Վարդանայ»։ Այսպիսով ԺԲ դարի մի ձեռագիր ասում է թէ Պատմութիւնը գրուած է Դաւիթ Երէցի խնդրանքով, իսկ Ժ դարի մի պատմագիր ասում է, թէ նա գրուած է Ս. Վարդանի հրամանով։ Ո՞ր տեղից են քաղուած այս պնդումները. ստուգապէս յայտնի չէ։ Հ. Ն. Ակինեան ենթադրում է, որ Թ. Արծրունի իր տեղեկութիւնը քաղում է կամ աւանդութիւնից կամ իր ձեռքն եղած Եղիշէի Պատմութեան խորագրից (124)։ Այս տեղեկութիւնը կարող է նաեւ Թ. Արծրունու ենթադրութիւնը լինել. ուրեմն՝ ո՛չ աւանդութիւն և ո՛չ խորագիր, այլ բանասիրական վարկած։ Այսպէս ենթադրել նա կարող էր, նկատի ունենալով մեր գրական բարձրը. խորենացին գրած էր Սահակ Բագրատունու «հրամանով»։ Ինքը գրում էր Գագիկ Արծրունու «հրամանով»։ Նա կարող էր ենթադրել, որ Եղիշէն գրած է «հրամանաւ սրբոյն Վարդանայ»։ Զեռագիրների մէջ կայ մէկը, որի խորագիրն է. «Յիշատակարան Ս. Վարդանայ հայոց զօրավարին» (121). ո՛չ հեղինակ կայ յիշուած այստեղ, ո՛չ հայցող կամ հրամայող։ Այսպիսի մի ձեռագիր կարող էր ունենալ և Թ. Արծրունին և յօրինել իր վարկածը։ Այս երեք ենթադրութիւններից աւանդական մէկը կարող էր իրական լինել, բայց՝ կրկնուած եմ՝ ստուգապէս յայտնի չէ բուն իրողութիւնը։

Իսկ ո՞ր տեղից է գալիս 1130 թ. գրուած Եղիշէի Պատմութեան խորագիրը, որ յիշատակում է Դաւիթ Երէցի անունը. ու նաեւ ի՞նչ աղբիւրից է ձեռագիրների միւս խմբի խորագիրը, որ յիշում է «Դաւիթ Մամիկոնի» անունը։ Զգիտենք ստուգապէս։ Հեղինակի կարծիքով վերջին «ձեռք մեծ հնութեան կնիք չի կրեր իր վրայ» (123), ի՞նչ է այս խօսքին իմաստը. հնարում է համարում Հ. Ն. Ակինեան այս տեղեկութիւնը. յետագայ արտագրողի

զլխից դուրս եկած է նկատում «Դաւիթ Մամիկոնի» անունը. թէ՛ կարծում է փոխուած է միայն «Մամիկոնեան» ձեռք, և դարձած է «Մամիկոնի»։ Պէտք է կարծել, որ հեղինակը «Մամիկոնի» ձեռք է նոր համարում և ոչ «Դաւիթ Մամիկոնեան» անունը. ինչպէս տեսանք հեղինակն այն կարծիքին է, որ «Մամիկոնեան» ձեռք «նախնական» է (123)։ Այսպիսով կարող ենք մեր հարցումը ճշգրիտ և կրկնել. ո՞ր աղբիւրից են «Դաւիթ Երէցու» և «Դաւիթ Մամիկոնեան» անունները։ Առաջին ենթադրութիւնն այն է, որ դրանք գալիս են այն ձեռագիրների խորագիրներից, որ արտագրած են մեր ձեռքն եղած օրինակների զրիչները։ Բայց կարող է պատահել, որ այդ տեղեկութիւնները նոյնպէս մի-մի վարկած լինեն, որ յօրինած են այդ զրիչները։ Ուրիշ խօսքով՝ այդ տեղեկութիւնները կարող են ոչ խորագրից և ոչ աւանդութիւնից բխած լինել, այլ յետագայ զրիչների յօրինած վարկածները լինել։

Բայց պէտք է մի տարբերութիւն դնել։ Եթէ Թ. Արծրունու վարկածը կարող էր իր հոգեբանական ու պատմական հիմքերն ունենալ, Դաւիթ Երէցի վարկածը այդ հիմքերը չունի։ Ս. Վարդանը պատմական անձ էր և մեծ նախարար. նա կարող էր հրամայել, որ Պատմութիւն գրուի, կարելի էր ենթադրել, թէ նա է Եղիշէին հրամայած, որ Պատմութիւն գրի։ Անհաւանական չէր կարող թուալ այս վարկածը ո՛չ յօրինողին և ոչ այս մասին լսողին։ Անշուշտ մի Դաւիթ Երէց Մամիկոնեան ևս կարող էր խնդրել, որ մի Պատմութիւն գրուի. բայց ո՞վ էր Դաւիթ Երէցը. ո՞ր տեղից բուսաւ նրա անունը. ինչո՞ւ Դաւիթ և ոչ Արքայ համ Երէց։ Պարզ է, որ այս տեղեկութիւնը նուազ հիմք ունի վարկած համարուելու և աւելի հաւանական է, որ նա արտադրուած լինի մի ձեռագրի խորագրից։ Դժուար է ընդունել, որ մի զրիչ ԺԲ դարում հնարած լինի «Դաւիթ Երէց» անունը իր հայցողի անուն Եղիշէի Պատմութեան. բայց կարելի է ընդունել, որ Թ. Արծրունին Ժ դարում ենթադրած լինի թէ Ս. Վարդանն է հրամայել Եղիշէին իր Պատմութիւնը գրել։ Դրիչը հոգեբանական ու պատմական հիմք չունի «Դաւիթ Երէց» յօրինելու, մինչդեռ Թ. Արծրունին այդ հիմքերն ու

նէր և կարող էր իր վարկածը յօրինել:

Այսպիսով հաւանական է, որ «Դաւիթ երկրացւոյ» անունը արտագրուած լինի: քան հնարուած կամ ենթադրուած: Իսկ «հրամանաւ Ս. Վարդանայ» աստեթիւնը անհրանարին չէ, որ մի ենթադրութիւն լինի և ոչ արտագրուած: «Դաւիթ երկրացւոյ» անունը գտնուում է 1130 թ. ձեռագրի մէջ, որ անշուշտ արտագրուած էր մի ուրիշ ձեռագրից: Այս ուրիշ ձեռագիրը՝ կարող էր նոյն դարում գրուած լինել, կարող էր և շատ աւելի հին լինել: Բայց այդ ուրիշ ձեռագիրը՝ կարող էր ինքը աւելի հին ձեռագրից արտագրուած լինել: Ինչ կերպ և մտածենք՝ ԺԲ դարի ձեռագիրը ենթադրում է մի ուրիշ աւելի հին ձեռագիր: Եթէ համարենք թէ մի հարկւր տարուայ հուսթիւն ունէր այդ ձեռագիրը՝ դրանով մենք ընդունում կը լինենք, որ «Դաւիթ երկրացւոյ» անունը կար նաեւ ԺԱ դարում գրուած մի ձեռագրի խորագրի մէջ: Որով կարող ենք ասել, թէ Ժ-ԺԱ դարերում եղիշէի Պատմութիւնը ոմանք համարում էին «Դաւիթ երկրացւոյ» խնդրանքով գրուած, ոմանք՝ «Ս. Վարդանի հրամանով»:

Այս վերջին վկայութեան մասին Հ. Ն. Ակինեան գրում է. «Նախորդ քննիչները համարելով այս կէտն անիմաստ՝ անտեսած էին: Բայց իմաստուն պատմագիրն գրչին տակ այսպիսի տեղեկութիւն մը պիտի չուզէի եւ իմաստալուրդ տեսնել: Թողմաս հաւատարմութեամբ գրի աւանդած է ինչ լսած է աւանդութենէն կամ կարգացած է իր ձեռքը գտնուած եղիշէի խորագրին մէջ: Այս հիմամբ պիտի ենթադրեմ թէ Թողմայի օրով եղիշէն ըմբռնուած էր մերձաւորապէս Պատմութիւնի սրբոց Վարդանանց (կամ «Դիրք Պատմողականք Հայոց»), զորս գրեաց երանելի ֆանանայն եղիշէ հրատմաւորայն Վարդանայ» (հեղինակն է ընդգծած):

«Ակնարկուած Վարդանն է Վասակի որդի Վարդան Մամիկոնեան, Հայոց սպարապետը, որ 572-ի «Հայոց պատերազմի» հերոսն էր: 578-ին հեռացաւ անիկա արեւելեան ռազմադաշտէն... զնաց իր ընտանիքին ի Կ. Պոլիս: Հաւանօրէն այստեղ տուաւ Վարդան պատուէր եղիշէին անմահացնել 572-ի զէպքերը, «Հայոց պատերազմի» յիշատակը» (124-5):

Այս խօսքերից երկուսն է, որ Հ. Ն.

Ակինեան Թ. Արծրունու տեղեկութիւնը համարում է կամ «աւանդութիւն» կամ գրաւոր աղբիւր՝ «խորագիր»: Ուրիշ խօսքով նա ենթադրում է, որ Թ. Արծրունին կամ լսած էր, որ Ս. Վարդանն է հրամայած եղիշէին գրել իր Պատմութիւնը, կամ իր ձեռքն եղած օրինակի խորագրի մէջ կարգացած էր, որ եղիշէի Պատմութիւնը գրուած է Ս. Վարդանի հրամանով: Նա չի ենթադրում, որ այդ տեղեկութիւնը կարող էր ընդ իսկ Թողմայի յօրինած վարկածը լինել: Սրանից հետեւում է, որ Թողմայի ձեռքն եղած եղիշէն պատմում էր Ս. Վարդանի պատերազմի մասին, որ գրուած էր նոյն Ս. Վարդանի հրամանով: Թողմայի այս տեղեկութիւնը Հ. Ն. Ակինեան «իմաստալուրդ» չի համարում, նկատելով մանուսանդ, որ Թողման «իմաստուն պատմագիր» է:

Հեղինակի կարծիքով եղիշէի Պատմութիւնը խորագրուած է է գրուած. հետեւապէս մօտ երեք դար Ս. Վարդանը աւանդութեան կամ «խորագրի» մէջ համարուած է եղիշէի Պատմութեան մեկնաս: Այս տեղեկութիւնը սակայն նոր քննիչները համարած են «անիմաստ» եւ «անտեսած են»: Ինչո՞ւ: Անշուշտ նրանք մտածած են. — եղիշէի Պատմութիւնը 451 թ. ապստամբութեան պատմութիւնն է: Ապստամբութեան վարչին եղած է Ս. Վարդան Մամիկոնեան, որ նահատակուած է պատերազմի մէջ: Նահատակուածը չի կարող հրամայել, որ իր վարած պատերազմի պատմութիւնը գրուի: Հետեւապէս Թ. Արծրունու ասածն «անիմաստ» է, ուստի «անտեսած են»: Հ. Ն. Ակինեան սակայն «անիմաստ» չի համարում «իմաստուն պատմագիր» այս տեղեկութիւնը: Ինչո՞ւ համար. որոշ չէ: Նա ենթադրում է, որ Թողմայի Ժամանակ այն կարծիքը կար, որ եղիշէի Պատմութիւնը գրուած է Ս. Վարդանի հրամանով: Ինքը որոշապէս չի ասում, բայց խօսքի մի դարձուածքով մեղուղում է հասկացնել, որ Ս. Վարդանի անունն տակ պէտք է հասկանալ 572 թ. հերոս Վարդանին: Երբ գրում է թէ «ակնարկուած Վարդանն է Վասակի որդի Վարդան Մամիկոնեան, որ 572-ի «Հայոց պատերազմի» հերոսն էր», պարզ չէ թէ ո՞ւմ «ակնարկուած» մասին է խօսքը. Թ. Արծրունու թէ Հ. Ն. Ակինեանի: Դրա համար

գրեցինք վերը թէ «ինքը որոշապէս չի ասում»: Մենք տեսանք, որ ո՛չ թ. Արծրունին և ոչ իր կարգացած «խորագրերը» կամ լսած «աւանդութիւնը» Ս. Վարդանին երբեք համարած չեն 572 թ. հերոս: Հեղինակն ինքն իսկ վկայում է այս մասին, գրելով թէ Թովմայի ժամանակ եղիշէի Պատմութիւնը «մերձաւորապէս» համարում է «Պատմութիւն սրբոց Վարդանանց», որ գրած է եղիշէն «հրամանաւ սրբոյն Վարդանայ»: Պարզ է ուրեմն, որ Հ. Ն. Ակինեանն է այդ «Ս. Վարդան» անուն տակ 572 թ. հերոս Վարդանի անունը տեսնում «ակնարկում»: Բայց ի՞նչ հիման վրայ. — և ո՛չ մի: Թ. Արծրունու վկայութեան ջուրը շատ հեռու է հոսում Հ. Ն. Ակինեանի ջաղացքից: Եթէ նա թ. Արծրունու տեղեկութիւնը «անխմաստ» չի համարում՝ ենթադրելով թէ Թովման «ակնարկում է» 572 թ. Վարդանին, ապա սխալւում է չարաչար, որովհետեւ Թովման ո՛չ ոքի չի ակնարկում, այլ պարզապէս անունով խօսում է 451 թ. հերոս Ս. Վարդանի մասին: Այդ տեսակ «ակնարկ» արած չէ և որ եւ է ուրիշը ո՛չ «աւանդութեան» և ոչ որ եւ է «խորագրի» մէջ: Ամէնքը խօսում, աւանդում կամ խորագրում են Ս. Վարդանի անունը և ոչ ոք չի յիշատակում 572 թ. հերոս Վարդանին, Վասակի որդուն: Առաջին մարդը, որ խօսում է այս մասին և Թովմայի գրածը համարում է «ակնարկութիւն» դա ինքը Հ. Ն. Ակինեանն է: Իր այս պնդումի համար Թովմայի վկայութիւնը կոտւան չէ և լինել չի կարող: «Վարդան» յիշատակութիւնը բաւական չէ նրան 572 թ. հերոս Վարդանը համարելու. մանաւանդ թէ Թովման շատ որոշ և լիատառ գրում է «հրամանաւ սրբոյն Վարդանայ»: Գիտենք թէ մեր պատմութեան մէջ մինչև թ. Արծրունին (և նրանից յետոյ) մեկ Ս. Վարդան կայ միայն և դա 451 թ. պատերազմի հերոսն է: Գիտենք նաև, որ 572 թ. Վարդանը ոչ միայն սուրբ չի համարում, թէև պատերազմած է հայոց կրօնի անունով, այլ և նկատուած է իր հայրենի եկեղեցու դաւանանքն ուրացող և երկրի աւերման պատճառ: «Սրբոյն Վարդանայ» գրելով՝ այսպիսի մէկին «ակնարկել» չէր կարող Թովման և ինչպէս իր գրածին հետևում է՝ մտքովն իսկ անցած չէ «ակնարկել»:

Թ. Արծրունին պատմում է թէ Բարձրագոյ անունով մի ասորի քարոզիչ խորագրում է եղիշէի Պատմութիւնը, դուրս ձգելով նրա միջից Արծրունիները մասին եղած դրուատական հատուածները: Բարձրագոյ անունով մի ասորի քարոզիչ եղած է իրօք, որ մեռած է 492/4 թ.: Թ. Արծրունին, որ մի «խմաստուն պատմագիր» է հեղինակի կարծիքով՝ անշուշտ այնքան «խմաստուն» էր, որ հասկանար թէ և դա՛րում մեռած մի ասորի չի կարող Զ դա՛րում գրած մի պատմութիւն խարդախել: Խարդախած է իրօք Բարձրագոյն եղիշէի Պատմութիւնը — սա տարբեր հարց է. բայց պարզ է նաև այս տեղից, որ Թովմայի կարծիքով եղիշէի Պատմութիւնը Ս. Վարդանանց պատմութիւնն է. նրա նիւթը 451 թ. պատերազմն է. նրա հերոսը Ս. Վարդանն է, որ նահատակուած է այդ պատերազմի մէջ. որ այդ պատմութիւնը գրուած է Բարձրագոյի ժամանակ և խորագրուած է և դարում, հետեւապէս և գրուած է այդ դարում. և ուրեմն նա չէր կարող «ակնարկել» 572 թ. հերոս Վարդանին: «Ակնարկութեան» այս վարկածը Հ. Ն. Ակինեանի յորինածն է. Թովման ոչ մէկ հիմք է տալիս այդ վարկածը յորինելու համար: Թովմայի պատմածն իբր հիմունք Հ. Ն. Ակինեանի նոր տեսութեան՝ անարժէք է լիովին:

Մենք տեսանք թէ հեղինակը Թովմայի վկայութիւնը «անխմաստ» չի համարում. տեսանք նաև, որ նա որոշապէս չի ասում թէ ի՞նչ հիման վրայ այդ վկայութիւնը նա համարում է ոչ «խմաստագրի»: Քննիչները իրաւունք ունին «անխմաստ» համարելու և «անտես» անելու այդ վկայութիւնը, եթէ Թովմայի ասածն այնպէս հասկանանք, ինչպէս քննիչներն են հասկացել: Իսկապէս՝ նահատակուած մէկը կարող է հրամայել... և Թովման, որ «խմաստուն պատմագիր» է, այնքան խելք չունէ՞ր, որ այնքան պարզ բան հասկանար: Ի՞նչպէս է, որ այդ «խմաստուն պատմագիրը» հաւատ է ընծայած այնքան անխմաստ «աւանդութեան» կամ «խորագրի»: Պէտք է կարծել, որ Թովման անհնարին չի համարած, որ մի նահատակուած մարդ հրամայի գրել այն պատերազմի պատմութիւնը, որի մէջ ինքը հրամայողը նահատակուած է: Եւ ես կարծում եմ Թովման իրաւունք ունի,

այդպիսի մի բան կարող է լինել, եթե պատմագրիչը հրամանը տրուի ապատմութեան սկիզբին և հրամայողի մահից առաջ: Ինչ որ «քննիչները» համարած են «անխմաստ» և անհնարին, Թովմայի համար միանգամայն հնարաւոր էր: Գաղիկ Արծրունին, որ հրամայած էր Թովմային գրել Արծրունեաց Պատմութիւնը, կարող էր մի ամիս յետոյ սպանուել որեւէ կոտորմէջ, և եթէ Թովմայի Պատմութեան խորագրի մէջ կարդայինք «Պատմութիւն Թ. Արծրունւոյ, զոր գրեալ է հրամանաւ Գաղիայ իշխանի» ևւ նոյն պատմութեան մէջ կարդայինք Գաղիկ իշխանի մահուան մասին՝ դրանով «անխմաստ» չէր լինի Պատմութեան խորագիրը: Դ. Փարպեցին պատմում է թէ Ս. Վարդան խօսելով Յաղկերտի առջև՝ ասաց. «Բայց արդ յայսմ հետէ այսպէս կամք են, ջանամ, զի թէ ցայժմ գործեալ ինչ իցէ, և ոչ արժանի անուան կամ զօրութեան»՝ յայսմ հետէ հնարիմ ամենայն զօրութեամբ և ուժով, օգնակա՞նութեամբն Աստուծոյ, գործել գործ այնպիսի, զոր ոչ միայն առաջի ձեր Արեւաց, այլ և ի կայսեր զբանն և յայլ ազգս պատմեացի համբաւն այն մինչև ցաւախտեան» (էջ 55, Թիֆլիսի տպագրութեան): Այդ «համբաւը» «ցաւախտեան» պատմուելու համար պէտք է, որ գրուէր. և Թովմայի համար անընակաւ և «անխմաստ» չէ, որ Ս. Վարդան հրամայած լինի Եղիշէին գրել իր ձեռնարկած գործի, այսինքն՝ 450 թ. ապրտամբութեան պատմութիւնը: Թովմայի գրածն այսպէս հասկանալով՝ նա կը շարունակի մնալ «խմաստուն պատմագիր» և իր գրածը «անխմաստ» չի լինի:

Ենթադրութեանց սիրահար չեմ. գերադասում եմ ասել «չգիտենք», քան Ենթադրութիւններ անել: Բայց բանասիրութիւնն առանց ենթադրութեան ապրել չի կարող: Տեղեկութեանց բացերը նա գոցում է հաւանական ենթադրութիւններով: Ահաւասիկ մի ենթադրութիւն, որ յօրինում եմ ենթադրութեանց բարեկամների համար: Սրանով կարելի է «հաշտեցնել» մեր հին գրականութեան մէջ եղած տեղեկութիւնները Եղիշէի Պատմութիւնը գրել հրամայողի կամ հայցողի մասին:

450 թ. ապտամբութեան սկզբին Վարդան Մամիկոնեան «հրամայում է»

Եղիշէին գրի առնել իրադարձութիւնները: Պատերազմի մէջ Վարդան նահատակում է հաւատքի համար: Նրա մահից յետոյ Մամիկոնեան տանից մի նախանձախնդիր երէց Դաւիթ անուանով յիշեցնում է Եղիշէին Ս. Վարդանի հրամանը, որ հրամայողի նահատակութեամբ սրբազան կտակի արժէք է ստացած և «հայցում է» իրագործել այդ կտակը: Եղիշէն կատարում է Ս. Վարդանի «հրամանը» և Դաւիթ երէցի «հայցումը»: Այս ենթադրութեամբ կը լուծուին բոլոր կնճիռները. Եղիշէի Պատմութիւնը իրօք որ գրուած կը լինի «հրամանաւ սրբոյն Վարդանայ»: Անհիմն չի լինի և Դաւիթ երէցի անուան յիշատակութիւնը, քանի որ նա՝ կը լինի Ս. Վարդանի «հրամանը» յիշեցնողը և իր «հայցումով» գործադրել տուողը: Թէ Թովման և թէ ձեռագիրները սխալուած չեն լինի. Թովման յիշատակած կը լինի «հրամայողին», որ էր Ս. Վարդան, իսկ ձեռագիրները «հայցողին», այսինքն հրամանը յիշեցնողին, որ էր Դաւիթ երէց Մամիկոնեան:

Սրանով չի հերքուում Զ. Ն. Ակինեանի նոր տեսութիւնը Եղիշէի Պատմութեան մասին: Սրանով անարժէք է դառնում նրա տեսութեան հիմքերից միկը: Նա շատ ուրիշ հիմքեր է բերում իր նոր տեսութիւնը ապացուցելու համար: Այդ տեսութիւնը լիովին մերժելու համար պէտք է այսպէս հատ-հատ քննութեան առնուին նրա բերած ապացոյցները և կամ ժխտուին կամ տարբեր մեկնութիւն ստանան:

Ն. ԱՂԲԱԼԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՏԷՅՐ ՄԻԻՔԷԼԻՔԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ՈՐՄԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

1. Վաւմբ.

Ծագումով հայ Մաւաթիացի Մեծ Անապատականը՝ Եւթիմիոս Երուսաղէմ գալուն, առաջին անգամ դիմած էր Փառանի Անապատը ուր միայնակեաց Թէոկլիտոսոսի հետ բարեկամացած էր հոգեւոր եղբայրութեամբ